

Tallózás az új finn etimológiai szótárban

1. Az etimológiai szótárak sok információt sűrítenek magukba. Nem véletlen, hogy szócikkeik alapján tanulmányok sora született és születik, amelyek hang-, alak- és jelentéstani kérdéseket, illetőleg a tágabb értelemben vett művelődéstörténettel összefüggő problémákat tárgyalnak. Elsősorban az etimológiák alapján tudjuk megrajzolni, hogyan élhettek eleink, a jövevényszavak ismeretében tudjuk kikövetkeztetni, mely népekkel mikor kerültünk kapcsolatba, s egyebek mellett a szavak jelentésváltozásán tudjuk lemérni az anyagi és szellemi műveltség módosulását. Ismereteseek azok a statisztikák, amelyek az etimológiai szótárak alapján készültek: milyen arányban vannak jelen egy nyelvben az ősi és a jövevényszavak, valamint a belső keletkezésűek; milyen hangtani sajátosságai vannak a jövevény- és az onomatopoeitikus szavaknak; milyen jelentésűek az ősi szavak – és így tovább.

1992-ben jelent meg a három kötetesre tervezett új finn etimológiai szótár első kötete (Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. A–K. Helsinki, 1992, 486 oldal). E szótár – rövidítése: SSA. – forgatása közben szerzett egynémely megfigyelésemet szedem csokorba. A témaválasztás nem véletlen. A jubiláló Szathmári Istvánnak helsinki vendégprofesszorsága idején (1983–1989) volt bőven alkalmam találkozni a szótár neves íróival, ERKKI ITKONEN-nal, AULIS J. JOKI-val és REINO PELTOLÁ-val, s volt alkalmam tájékozódni a szótári munkálatok előrehaladtáról.

2. BJÖRN COLLINDER *Finnisch als Kultursprache* című könyvecskéjében írja: gyakorta hallható az a kijelentés, hogy egy nyugat-európai, ha finnül tanul, csak idegen, azaz számára érthetetlen szavakkal találkozik (Hamburg-Volksdorf, 1965, 20). Ezt a vélekedést a neves szerző tényekkel cáfolja, hivatkozván statisztikai számításokra is, amelyek szerint nem szakmai jellegű finn szövegekben tízszer annyi a német anyanyelvű számára érthetetlen – tehát eredeti finn – szótó, mint amennyit az megért (azaz: egy részét mégiscsak megérti). Szakmai szövegekben az arány eltolódik a finnül nem tudók számára is érthető szavak irányába (7 : 1). Megemlíti továbbá, hogy szótárak címszavait számolgatva is kiderül, hogy bizony nem is kevés a németek számára érthető finn szavak száma (21). Az új finn etimológiai szótár is fényesen igazolja COLLINDER igazát. Mert bár a SSA. szakszavakat nem vett föl, megtelepedés a nemzetközi, illetőleg általában érthető finn nyelvbéli jö-

vevényszavak nagy száma főként azok számára, akik a finn nyelv purista voltáról meg vannak győződve.

Vannak a finn nyelvben olyan, meghatározott fonémával kezdődő szavak, amelyek kivétel nélkül mind jövevények, s ezeknek nem is kis része finn nyelvtudás nélkül is érthető. Az A-tól K-ig terjedő szavak között a B-vel, D-vel, G-vel kezdődő címszavak a SSA. tanúsága szerint mind idegen nyelvekből kerültek a finnbe, azaz ezeket a szókezdő fonémákat jövevény-szavak honosították meg a finn nyelvben. A három, szóban forgó mássalhangzóval kezdődő, a SSA.-ban tárgyalt finn szavak (címszavak) száma 72. Ebből 60 svéd, 5–5 angol és orosz, 1–1 pedig olasz, illetőleg görög és latin elemekre visszamenő szó.

A magyar olvasó számára feltűnő a svéd jövevényyszavak nagy száma. A finn történelemnek, a finn nyelv geolingvisztikai helyzetének az ismeretében ezt éppúgy természetesen kell tartanunk, ahogy a magyar nyelv német jövevényyszavainak a nagy számát.

3. Nemcsak a magyarra, a finnre is jellemző, hogy a szókezdő mássalhangzó-torlódásokat az esetek többségében feloldja, pontosabban: feloldotta. Minél régebbi századokba megyünk vissza, annál inkább így van ez, a mához közeledve azonban gyengül a tendencia ereje (a magyarra vonatkozóan l. KESZLER BORBÁLA, A szókezdő mássalhangzó-torlódások feloldása korai jövevényyszavainkban. NytudÉrt. 63. sz. Bp., 1969). Az 'iskolá'-t jelentő szó mind a finnben, mind a magyarban jövevény, mindkét szó a latin *schola* főnévre megy vissza. Míg azonban a magyar *iskola* a latinból, a finn *koulu* a svédből való átvétel. Mindkét nyelv feloldotta a mássalhangzó-torlódást: a magyar úgy, hogy ejtéskönnyítő magánhangzót iktatott a mássalhangzók elé, a finn úgy, hogy a kezdő mássalhangzót (vö. svéd *skola* 'ua.') elhagyta. A mássalhangzó-torlódások feloldása a finnben is különösen a nyelvjárásokra jellemző. Ennek igazolására hozok példákat a SSA.-ból: a címszót közlöm először, kettőspont után pedig a köznyelvi címszó régi és/vagy nyelvjárási változatát. Tehát: *friski* : *riski*, *fruukosti* : *ruukosti*, *frääsätä* : *rääsätä*, *krap* : *rapi*, *krapula* : *rapula*, *kratti* : *ratti*, *kravatti* : *ravatti*, *kretonki* : *retonki*, *kriini* : *riini*, *krinti* : *rinti*, *kristalli* : *ristalli*.

4. Számos példa van arra, hogy az egymástól távol fekvő rokon nyelvekbe – így a finnbe és a magyarba is – végső soron azonos eredetű szavak is eljutnak (nemzetközi szók, vándorszók, jövevényyszavak). Közülük nem kevés igencsak tanulságos, olyan tehát, amely a szófejtések színesítéseként, vagy ahogy mondani szokták: etimológiai érdekességgént vehető számba. Ezekből említek néhányat.

A m. *kulák* és a finn *kulakka* azonos forrásra, az orosz *kulák*-ra megy vissza (l. a TESz. és a SSA. szócikkeit). Míg azonban a magyar szónak

‘zsírosparaszt’, a finn főnévnek ‘ököl’ a jelentése. Az utóbbi a szláv szó elsődleges jelentése, így került át jövevényként a délkeleti finn nyelvjárásokba, s így került át – az ukránból – a székely és csángó nyelvjárásokba is (l. N. *kujak*: TESz. *kujak* a.). Az orosz szó másodlagos, osztályharcos jelentésében általánosan ismertté vált a II. világháború utáni proletárdiktatúra éveiben Magyarországon, az eltérő társadalmi és ideológiai berendezkedésű finn társadalom köznyelvébe viszont nem jutott be.

A m. *kalács* és a finn *kolatsu* egyaránt szláv eredetű jövevényt. A magyar egy közelebből meg nem határozható szláv nyelv R. *kolačb* szavát, a finn pedig az orosz *kaláč* főnevet vette át (TESz. *kalács*¹ a.; SSA. *kolatsu* a.). A magyarban nem, a finnben hanghelyettesítésre került sor (a *cs* fonéma a finnben csak újabb idegen szavakban fordul elő). A magyarban a *kalács* már a 14. század végéről adatolható, s régóta köznyelvi szó, a finn *kolatsu* első adata 1874-ből való, s a szót az észak-karjalai és a délkeleti finn nyelvjárásokban ismerik elsősorban.

A m. *gatya* és a finn *kaatit* ‘ua.’ szintén szláv eredetűek. A magyarba a szerb-horvátból, a finnbe a korai óoroszról került át a szó. Az átadó nyelvi szavak igen nagy hasonlósága ellenére számottevő a különbség a magyar és a finn szó között. Ennek oka a két nyelv fonémarendszere közötti különbség, amely néhány évszázaddal korábban a mainál is nagyobb volt. A magyar szó jóval közelebb áll az átadó nyelvi forráshoz, mint a finn (m. *gatya* < szb.-hv. *gaće*, finn *kaatit* < korai óorosz **gatja*).

Az új finn etimológiai szótár első kötetének tanúsága szerint van a finnben egy olyan jövevényt is, amelyet az amerikai finn közvetített az anyaországi finn nyelvbe: a *kämpä* ‘barakk; lakás, budi’. A szó újabb keletű átvétel s az ang. *camp* főnévre megy vissza, amely főnév az ang. *camping* (> m. *kemping*) töve. A szótár az átvétel körülményeire nem tér ki (irodalmi átvétel-e vagy más), számunkra azonban fölvetődik a kérdés: vajon a hazai és az amerikai magyarság közötti kapcsolatok bővülésének lesz-e a finnhez hasonló nyelvi következménye?

Van a finnben egy hangutánzó szó, a *köhä* ‘köhögés’, amelynek nemcsak a balti-finn nyelvekben (l. például észt *köha* ‘ua.’), hanem a magyarban is van igencsak hasonló megfelelője, a N. *kehä* 1. ‘köhögés’, 2. ‘lóbetegség (ti. keheesség)’. A magyar nyelvjárási szónak a töve, a „keh névszó... a nyilván igen régi, eredetileg esetleg igenévszói jellegű szótó névszói ágát képviseli” – olvassuk a TESz.-ben a 16. század óta adatolható töről (*kehes* a.). Mind a finnben, mind a magyarban vitathatatlanul hangutánzó szóról van szó. S mindkettő nagyon régi: a finn *köhä* visszavezethető a közfinn alapnyelvre, de a magyar szó ősmagyar kori létében sem kételkedhetünk. Természetesen vannak egyéb, mindkét rokon nyelvben hasonló

hangzású hangutánzó szavak is. Ilyen például a m. N. *kotkodál* 'kotkodácsol' (TESz. *kotkodácsol* a.) és a finn *kotkottaa* 'ua.' (hivatkozik is rá a SSA.), a m. *kakukk* és a finn *kukkua* 'kakukkol' (a *kukkua* szócikkében is van hivatkozás a *kakukk*-ra) vagy a gyermeknyelvi m. *kaka* és a finn *kakka*. Minthogy az új finn etimológiai szótár számos szót minősít onomatopoetikus eredetűnek, a finn és a magyar hangutánzó és hangfestő szavak összehasonlító vizsgálatára jó lehetőség kínálkozik e szempontból.

KOCSÁNY PIROSKA

A metafora célja

SZATHMÁRI ISTVÁN máig érvényes és gondolatébresztő stilisztikai kézikönyvében, A Magyar stilisztika útjában a metafora céljáról is szól: „Célja szerint a metafora (különösen a költői, művészi metafora) lehet 1. szemléleti: ha elsősorban elképzeltetni, képszerűen ábrázolni, szemléltetni akar, ... 2. hangulati: ha bizonyos érzés, érzelem, hangulat érzékeltetése a célja, ... 3. legtöbbször azonban egyesülnek a szemléleti és a hangulati elemek a képben...” (482). Dolgozatomban ehhez a gondolathoz kapcsolódok, és két irányban próbálom a témát körüljárni. Az egyik: a metafora célja, a másik a szemléleti és hangulati metafora elkülönítése és a konnotáció fogalma. A témához tartozó vizsgálati anyagot a teljes metafora predikatív változatára szűkítem.

1. A metafora célja, ha a nyelvhasználat leírásán és értelmezésén belül kívánunk maradni, bizonyosan tekinthető egyúttal a nyilatkozat, vagy más szóval és más keretben megfogalmazva a metaforával megvalósuló kommunikáció céljának. Ezt a célt kellene típusokba foglalnunk, s e típusokhoz kellene megfelelő meghatározó kritériumokat találnunk. Eljárhatunk azonban úgy is, hogy egy kritérium révén különítsük el kétféle típust aszerint, hogy a vizsgált jelenség rendelkezik-e az adott megkülönböztető jeggyel vagy nem.

Egy lehetséges megkülönböztető jegy megválasztására módot adhat a következő két metafora, mint kiindulási pont. Feltételezem, hogy van közöttük olyan általánosítható különbség, amely alapján két különböző típusba sorolhatjuk őket.